

A SZÁZEZER KORONÁS SEGÉLY
Az 1916. évi román betörésnek és a császár-király halálának
evangélius percepciótörténetéhez

„Legyünk hűek Uralkodónkhoz!

Hol van a széles világon, aki mint a mi császáruk és királyunk, hasonlóan a régi idők pátriárkáihoz, az ő birodalma népeinek szerető atyja. Szívének hajlamait követve arra törekedett, hogy hazánknak a békés fejlődést biztosítsa, ezért hosszú uralkodása alatt a béke császára volt ő. De tovább ez a békepolitika nem volt folytatható egy olyan ellenséggel szemben, aki minden jóindulatú engedékenységet gyengeségnek tekintett és abból merített bátorságot újabb ellenségeskedésre. Érthetőbb nyelven kellett beszélni. Ezért szólított szeretett uralkodónk minket fegyverre. Mi szívesen kövessük hívő szózatát és hűségét hűségünkkel viszonzozzuk.

Vagyonunkat, vérünket, Uralkodónkért,

Vagyonunkat, vérünket, drága hazánkért.”

(*Légy bátor, derék, hű!*)

Ezzel az írással kezdődik a *Légy bátor, derék, hű!* című imádságoskönyv,¹ amelyet egy tábori lelkész jelentetett meg Polán a hadba menő evangélikus katonák számára. Nem ez az egyetlen imádságos könyv, amely ebben az időszakban az evangélikus egyház kebelében napvilágot látott. Nemcsak ezek összegzése képezné egy vizsgálat tárgyát, hanem a tábori lelkészek munkássága is, amely során eljutottak ezek az imádságoskönyvek a fronton harcoló katonákhoz vagy a sebesültekhez a katonakórházakba. E témakör iratanyagának áttekintése egyelőre várat magára, mert az Evangélikus Országos Levéltárat átépítik, így az iratanyag kutatása nehézségekbe ütközik. Ezt a szöveget egyébként csak a téma felvezetéséhez választottam, hiszen jelen előadásban nem kívánok a fronteseményekkel foglalkozni, bár a lövészárkokban született naplók és versek szintén érdekes rítuselemekkel gazdagítják a

¹ HUBATSCHKE 1914. 3.

kutatási eredményeket. A vizsgálat tárgya jelen esetben a hátország és 1916 második fele.

Miután 1916. augusztus 27-én, a királyi Románia hadat üzent az Osztrák-Magyar Monarchiának, csapatai rögtön át is lépték a határt Erdély összes szorosánál. A határ menti lakosságot, illetve a vármegyék vezetését elméletileg nem érte váratlanul a hadüzenet, gyakorlatilag mégis. Tudtak az Antant és Románia közötti titkos egyezményekről, sőt betörésre is készültek. Sándor János belügyminiszter „a lakosságnak veszélyeztetett vidékről való eltávozása esetén szükséges intézkedések megtétele” tárgyában szigorúan bizalmas körlevelet küldött Csík, Háromszék, Brassó, Fogaras, Szeben, Hunyad, Krassó-Szörény, Beszterce-Naszód, Máramaros, Maros-Torda, Szolnok-Doboka, Udvarhely, Torda-Aranyos, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Alsó-Fehér, Kolozs, Szatmár és Arad vármegye, továbbá Marosvásárhely törvényhatósági jogú szabad királyi város főispánjának. Az 1916. augusztus 15-én keltezett bizalmas körlevélben következőket írta:

„A hadműveleteknek jelenlegi alakulása folytán az ország határainak ellenséges betörés ellen való megvédése biztosított-nak látszik. Mégis el kell készülnünk minden eshetőségre, nehogy a harctéri eseményekben bekövetkezhető váratlan fordulat a lakosságot és a hatóságokat meglepetésszerűen érje, és óvatosságból jó előre meg kell tennünk mindazokat az előkészítő intézkedéseket, melyek az ellenség betörése esetén a menekülni kívánó lakosok és értékesebb ingó vagyonuk lehető gyors elszállítását biztosíthatják. [...]

Hogy adott esetben a menekülők irányítása könnyebben lebonyolítható legyen, már most közlöm, hogy a lakhelyét elhagyó közellátásra szoruló lakosság Máramaros vármegyéből Szatmár vármegyébe, Csík vármegyéből Maros-Torda és Udvarhely vármegyébe és Marosvásárhely városba, Háromszék vármegyéből Udvarhely vármegyébe, Brassó vármegyéből Nagy- és Kis-Küküllő vármegyébe, Fogaras vármegyéből Nagy-Küküllő vármegyébe, Szeben vármegyéből Nagy-Küküllő és Alsó-Fehér vármegyébe, Hunyad vármegyéből Torda-Aranyos és Arad vármegyébe, Krassó-Szörény vármegyéből Arad vármegyébe, Beszterce-Naszód vármegyéből Szolnok-Doboka és Kolozs vármegyékbe lesz irányítható.

Midőn a fentiekről Méltóságodat bizalmasan értesítem, nem mulaszthatom el újból hangsúlyozni azt, hogy miután a jelenlegi helyzet komoly aggodalomra nem ad okot és a határok

ellenséges betörés ellen való megvédése biztosítottnak látszik, csak a legszükségesebb előkészítési intézkedéseket és megbeszéléseket minden feltűnés nélkül és titoktartás mellett oly módon szíveskedjék megtenni, hogy azok által a lakosságban nyugtalan-ság és riadalom ne keletkezzék.”²

A belügyminiszter utasítja az illetékes szerveket a menekülés szervezése során követendő eljárásokra, de kitér a menekültek tevékenységének megszervezésére is. Előírja, hogy lehetőleg maguk közül válasszanak bizalmi embereket, akik a felmerülő kérdéseket és panaszokat közvetítsék a hatóság felé. A hatóságoknak pedig kötelessége a menekültek megvédése, munkaalkalmak teremtése, ami ezen emberek támogatásának leghelyesebb és legértékesebb módja. Az ellátás biztosítása érdekében napi 1 korona támogatást helyez kilátásba a belügyi tárca terhére ott, ahol a befogadók a menekültek ellátásáról gondoskodni nem tudnak. Megvonja viszont a támogatást azoktól, akik létfenntartásukról gondoskodni képesek, és azoktól is, akik nem a veszélyeztetett vidékről távoztak el. A meneküléssel kapcsolatos kérdések intézését a belügyminiszter a Kolozsváron működő katonai parancsnokság mellett felállított kormánybiztosra bízta.

Még ugyanaznap 4350. szám alatt, kiegészítésként, ugyancsak szigorúan bizalmas körlevelet küldött az erdélyi főispánoknak. Ebben a katonai érdekeket szem előtt tartó intézkedés hangzott el:

„a hadvezetőség súlyt helyez arra, hogy a lakosságnak az ellenség által veszélyeztetett területről való eltávolítása vagy menekülése esetén mindazon férfiak 17–55 éves korig, akik nem teljesen munkaképtelenek, feltétlenül a mögöttes országrészekben helyeztessenek el, hogy szükség esetén hadiszolgálatra igénybe vehetők legyenek és az ellenség hatalmába ne kerülhessenek. Ez okból a lakosság távozásánál különös gondot kell arra fordítani, hogy az esetleg visszamaradó lakosság között a jelzett korban levő férfiak ne maradjanak, továbbá arra, hogy azon a helyen, ahová menekülés vagy kiürítés esetén szállítatnak, az elhelyezés megtörténte után a hatóság által azonnal számba vétessenek. A számbavételnél figyelmeztetni kell őket, hogy új lakhelyüket csak a hatóság tudtával hagyhatják el.”³

² Maros megyei levéltár, Főispáni iratok, 1/1916, csomó, 1–5. fond, 4340. res.

³ Maros megyei levéltár, Főispáni iratok, 1/1916, csomó, 1–5. fond, 4350. res.

A fent idézetek fogantatására azért is kerülhetett sor, mert az ország északi felébe többször is betörték az orosz csapatok, és a lakosságnak menekülniük kellett, főleg, hogy a határt megsértő hadsereg a házakat is lerombolta. Magyarország vezetése nem tudta, hogy a román hadsereg esetleges betörése esetén mire is számíthat. Mint láttuk, a terv azonban titkos maradt, hisz a lakosságot nem kívánták menekülésre buzdítani. Ennek ellenére a katonaságot folyamatosan kivonták a határszélről, és Erdély védtelen maradt: a román hadsereg szinte besétált az ország területére. És a lakosság menekült. Természetesen Budapest fele. A fővárost ellenben váratlanul érte a tömeg. A menekülés első napjaiban, a felkészületlen főváros vezetésére nehezedett a terhek legnagyobb része. Az első órákban, napokban fejetlenség uralkodott, ezért fordulhatott elő, hogy a lapok arról tudósítottak, hogy a menekültekkel senki sem törődik. Amíg megszülettek a gyors törvények, addig a lakosok és a civil szervezetek segítettek ott, ahol tudtak. A császári család is kivette ebből a részét. A Keleti pályaudvaron Augusztai királyi hercegasszony kezdeményezéséből gyermekfürösztőt hoztak létre, ő maga is rendszeresen kint volt a pályaudvarokon, hogy segítsen a menekülteknek. Az Est című napilap szerkesztősége gyűjtést szervezett, amelyről folyamatosan tudósított. Az adományozók között az uralkodói ház tagjait is megtaláljuk: „A következő táviratot kaptuk a harctérről: az erdélyi menekültek részére megindított gyűjtésünkről értesülvén, 20 000 koronával járulok hozzá, melynek címükre való kiutalásáról egyben intézkedni fogok. József főherceg”⁴ – közölte az újság 1916. szeptember 5-én. I. Ferenc József császár pedig magánkincstárából 100 000 koronát juttatott a belügyminisztériumba, amelyet Sándor József az alábbi levéllel köszönt meg.

„Ő Császári és Apostoli Királyi Felségéhez⁵
Legalázatosabb felterjesztése
Sándor János magyar királyi belügyminiszternek

A Románia ellenséges betörése következtében otthonától egyidőre elszakadt erdélyrészi lakosság javára legkegyelmesebben adományozott 100 000 koronás legfelső pénzsegélyért legalázatosabban kifejezett köszönete legkegyelmesebb tudomásul vétele iránt.

⁴ VERES 2008. 104.

⁵ Magyar Országos Levéltár K148. 602. csomó. 37. tétel, 1917, 30420. szám

Legkegyelmesebb Úr!

Császári és Apostoli Királyi Felséged legfelső elhatározása, melylyel a Románia ellenséges betörése következtében otthonától egyidőre elszakadt erdélyrészi lakosság javára 100 000 koronát méltóztatott legkegyelmesebben adományozni, a menekülésre kényszerült lakosság sorsának javítására rendel-kezésre álló anyagi eszközöket hatalmas tétellel gyarapította.

A legkegyelmesebb jótéteményben részesülő erdélyrészi lakosság bizonyára mélységes hálával és hűséges alattvalói hódolattal fog Felséged atyai szívének e nagylelkű megnyilatkozásáról tudomást szerezni.

Felséged mindenkor hű és ragaszkodó erdélyrészi alattvalói tűzhelyüktől távol, nehéz viszonyok közt, honfitársaik és az állam gondoskodására utalva, csüggedés nélkül várják a harctéri események alakulását, mely lehetővé fogja tenni, hogy otthonukba visszatérjenek. A legfelsőbb kegy megnyilatkozása a sors csapásaitól megviselt lelkekre balzsamként fog hatni, és eltörölhetetlen nyomot fog hagyni mely alattvalói igaz hűséggel, rajongó szeretettel és rendíthetetlen bizalommal csüng Felséged fenkölt személyén.

Legmélyebb tisztelettel azt a legalázatosabb kérelmet bátorodom Császári és Apostoli Királyi Felséged elé terjeszteni, miszerint legalázatosabb köszönetemet, melyet mint Felséged hű magyar kormányának a segélyakció vezetésével megbízott tagja, a legfelsőbb adományban részesülő erdélyrészi lakosság nevében is hódolatteljesen előterjeszteni bátorodom, legkegyelmesebben tudomásul venni méltóztassék.

Budapest, 1916. októberhó 1-én.

Sándor János

Kézírással, lapszéli megjegyzésként ez áll: »Ezen köszönetnyilvánítást tudomásul vettem.

Kelt Bécsben, 1916. évi október hó 11én. Ferencz József.«»

A bécsi császári levéltárban ott a levél a németnyelvű párja, ugyanazzal a lapszéli bejegyzéssel.

Nem részletezem a menekülés kálváriáját, főleg, hogy nem is rendelkezünk egy minden menekülő vármegyét érintő egységes képpel.

Az e témában eddig megjelent munkák esetlegeseek, a kutatások során pedig egyre több adattal gazdagodunk.

A lakosságot, visszatérése után a Pro Transylvania Alapítvány segítette, amelyben Augusztia főhercegné ismét tevékenyen részt vett. Itt érdemes idézni József főherceg szavait, amelyeket az 1917-ben kiadott könyvek belső borítójára nyomtattak: „Harcztér, 1917. VII. 26. Ahogy mi fegyverrel, úgy Ti perselylyel a kézben küzdjete pro Transsylvania.”

A barcasági menekültek egy része már Brassó október 8-i felszabadulása után hazatért. Kezdetben csak a város- és vármegyevezetés, de hamarosan a Brassói Lapok szerkesztői is Budapestről. Így az újabb veszteséget, Ferenc József halálhírét már Brassóban adták tudtul. A császár temetésének napján, november 25-én, gyászközsűlést tartottak a Városházán, ahol Mikes Zsigmond vármegye főispánja gyászbeszéde után a császár emlékére egy 10 000 koronás alapítvány létrehozását javasolja.

Ami a barcasági evangélikusokat illeti, éppen 1916-ban vette át Kiss Béla bácsfalusi evangélikus lelkész az Evangélikus közérdek című lap szerkesztését. A menekülés időtartama alatt a lapot nem tudta szerkeszteni, és hazatérése után sem jelentette meg többet. Az erdélyi magyar evangélikusoknak abban az időben nem is volt más sajtótermékük. Így a továbbiakban arra voltam kíváncsi, hogy a két jelentős, országosnak mondható evangélikus lap, valamint a Luther Naptár miként reagált a császár elhunytá alkalmából.

A hol Pozsonyban, hol Budapesten megjelenő Evangélikus Lap szűkszavúan kezelte a halálhírt. 23-án közölte: „A király halála egyházunkat is gyászba borította, az ország gyászában mi is osztozunk: harangjaink sírnak, templomaink szószékein a bibliai kort megért király országglását, érdemeit méltatják. Püspökeink bizonyára intézkedni fognak, hogy mindenütt gyászistentisztelet tartassék.”⁶ Később hírül adta a püspöki intézkedéseket is.

„Gyász a királyért. Püspökeink egyházunknak az országos gyászbán való részvétele tárgyában körleveleket bocsátottak ki. Baltik Frigyes⁷ püspök elrendelte, hogy nagy királyunk temetési napjáig naponként egy harangvers emlékeztesse a híveket a nagy

⁶ *Evangélikus Néplap* 1916. nov. 23.

⁷ Dunáninneni Egyházkerület püspöke

gyászesetre; a temetés napján pedig a temetés órájában húzassák meg az egyházak a harangokat. A gyászistentiszteleteket a nov. 26-ára eső, különben is halottak napjaként megült vasárnapon rendelte megtartani. Scholtz Gusztáv bányakerületi püspök elrendelte, hogy a megdicsőült király temetése napján tartassanak gyászistentiszteletek, s ezeken úgy az egyházi, mint a világi előjáróság vegyen részt. Az iskolákban e napra szünetet rendelt s az iskolásoknak a gyászistentiszteleteken való részvételét, valamint az elhunyt király emlékének az egyház jegyzőkönyveiben való megörökítés is megkívánta.”⁸

A lapban december 9-én még egy rövid hír erejéig visszatérnek a temetésre, ám ezzel ki is merítették a témát:

„A király temetésén Wienben a magyarhoni evangélikus egyetemes egyházat Zsigmondy Jenő bányakerületi felügyelő képviselte. A püspök urak közül egyik sem volt fenn. Evang. Egyházunk előkelőségei közül többen a főrendiház és a képviselőház küldöttségének a tagjaiként vettek részt a temetésen.”⁹

Ezzel szemben a Budapesten megjelenő egyházi és iskolai hetilap, az Evangélikus Óráló november 25-én a vezércikket Ferenc József halálának szenteli. Ebből idézünk most egy részletet.

„Magyarország apostoli királya, magyarhoni evang. egyetemes egyházunk legfőbb Felügyelője, I. Ferencz József volt Felséges Urunk november 21-én esti 9 órakor csendesen jobb létre szenderült. Nem célunk, de egyházi lap lévén nem is lehet feladatunk a nemes gondolkodású, jólelkű az Úrban boldogult uralkodó kormányzati ténykedését jellemezni, avagy az ő egyéb nagy és tiszteletreméltó tulajdonságait kiemelni. Van elég magyar orgánunk, a melyek azt méltóan már megcselekedték. S ha mi néhai öreg jó királyunk haláláról még is vezető helyen megemlékezünk, annak oka nem csak a veszteség feletti általános igaz fájdalom, hanem az a tiszta, nemes kapcsolat, a melyben egyetemes evang. egyházunk Ő Felségével, néhai I. Ferenc Józseffel állott. Mint egyházunk királyi jogon legfőbb felügyelője mindig hálásan fogadta azon alattvalói ragaszkodást,

⁸ *Evangélikus Lap* 1916. nov. 25.

⁹ *Evangélikus Lap* 1916. dec. 9.

a melylyel mi minden alkalommal felséges Urunkat körülvettük; szeretettel viszonzotta a mi hódolatunkat, a melynek annyszor kifejezést adtunk; bizalommal töltötte el lelkét irántunk a mi hűségünk, a melyet egész alkotmányos uralkodása alatt tanúsítottunk. [...] Méltán siratjuk jó öreg Királyunkat. Méltán gyászoljuk őt. Méltán és igaz szívvel áldjuk emlékét. Legyen is az megáldva minden magyarhoni evangélikus szívben időtlen időkig. Kísérje a nemes lelket igaz áldásunk az örökkévaló Úr elé, a hol is vegye el azt a jutalmat, mely az igazakra az örök-hajlékokban vár.”¹⁰

December 2-án teljes egészében közlik a püspöki körleveleket is, amelyekkel elrendelik a gyászistentiszteleteket. Scholtz Ödön, bányakerületi püspök az országos gyász alkalmából elrendeli:

„Szíveskedjék felhívni az egyházközségek elnökségeit, hogy megdicsőült Felséges Urunk királyunk temetése napján d. e. ünnepélyes gyász-istentiszteletet tartsanak, amelyen úgy az egyházi, mint a világi előjáróság lehetőleg részt vegyen. 2. Az iskolai tanítás e napon teljesen szüneteljen, s a tanulói fűjság az ill. tanító vezetése alatt a gyászistentiszteleten szintén részt vegyen. 3. A nagy gyásznapi eseménye az egyház jegyzőkönyvébe megörökíttessék.”¹¹

A Dunántúli Kerület püspökének, Gyuráts Ferencnek a lelkesekhez intézett körlevele már több intézkedést tartalmaz:

„Felkérem Nagytiszteletűségedet a tanító urakkal egyetértve teendő intézkedésre: 1. hogy november hó 28-án s 29-én és a temetés napján a gyülekezet harangjai megszólaljanak; 2. hogy a temetés napján a tanintézetekben a tanítás szüneteljen; 3. a gyülekezet a nemzet nagy halottjáról, az elhunyt királyról megemlékezéssel egy erre kijelölt napon a templomban gyászistentiszteletet tartson s erre a világi hatóságokat is meghívja. A gyászistentiszteleten a tanítók vezetése alatt az iskolai növendékek is résztvesznek; 4. ezen istentisztelet után mindegyik iskola gyász-ünnepélyt rendezzen, amelyen a tanító a megdicsőült nagy fejedlem emlékeztetét a szomorú alkalomnak megfelelő módon szívhez szóló beszéddel örökítse meg a növendékek keblében;

¹⁰ *Evangélikus Őrálló* 1916. nov. 25.

¹¹ *Evangélikus Őrálló* 1916. dec. 2.

5. a legközelebbi gyülekezeti közgyűlésen a lelkész vagy az egyházfelügyelő megnyitó beszédében adjon kifejezést az egyház mély részvételének.”¹²

Az újságban még egy hír erejéig visszatérnek a király halálára:

„Gyászistentisztelet a királyért. A király elhunyt alkalmából a tiszai egyházkerület püspöke az összes egyházakban gyászistentiszteletek tartását rendelte el. A nyíregyházi gyászbába öltöztetett templomban Geduly Henrik¹³ püspök mondott igen magasszárnyalású gyászbeszédet a meghívott és megjelent hatóságok és rengeteg nagyszámú közönség előtt. — Ugyancsak ő mondott Szabolcs vármegye közönségének felkérésére annak közgyűlésén és székházában, nagy és fényes gyülekezet előtt köztetszésben részesült emlékbeszédet a király elhunyt alkalmából.”¹⁴

A püspökök által elrendelt gyászistentiszteletek megtartása után, a pozsonyi gyülekezet egy háromnyelvű kiadványt adott ki *A Pozsonyi Ágost. Hitvallású Evangelikus Egyházközség gyászünnepe néhai I. Ferencz József apostoli királyi felsége elhunyt alkalmából* címmel.¹⁵ Ebben a kiadványban igen részletesen beszámoltak a gyászünnepről. A tudósítás stílusa a gyászra túlmenően pontosan jelzi a megemlékezés jelentős társadalmi esemény voltát is. Mint rögtön a bevezetőben írják, „mint mindenütt a monarchiában és különösen Magyarországon, úgy egyházközségünkben is, hazánkat érhető leg súlyosabb csapásként hatott hön szeretett apostoli királyunknak, I. Ferenc Józsefnek elköltözése. Ékesen szóló kifejezést adott ennek egyházközségünk gyászának megnyilvánulása. Mindenekelőtt a lelkészkar tartott értekezletet, mindjárt november 22-én előkészítve a gyászistentiszteletek tervezetét. November 24-én délután öt órakor a könyvtárteremben a presbyterium gyűlt egybe külön gyászülésre.”¹⁶ Pozsony-

¹² *Evangelikus Őrálló* 1916. nov. 25.

¹³ Tiszakerület püspöke

¹⁴ *Evangelikus Őrálló* 1916. dec. 2.

¹⁵ A nemzeti könyvtár anyagában a különböző felekezetek gyászbeszédei és imái mellett a következő evangélikus búcsúztató található még: Gyászbeszéd melyet I. Ferencz József magyar király emlékére temetése napján, 1916. évi nov. hó 30-án a szarvasi ág. hitv. ev. ó-templomban tartott gyászistentisztelet alkalmából elmondott Kello Gusztáv és Oltári imádság, melyet ugyanezen alkalomkor elmondott Bartos Pál ev. lelkész. N.N. 1916.

¹⁶ N.N. 1916. 13.

ligetfalusi dr. Dobrovits Mátyás, kir. tanácsos, egyházközségi felügyelő mondott beszédet, amelyet természetesen teljes egészében közöltek, majd „amint e mélyen átértett szavak, melyeket az egész gyűlés állva és őszintén megrendülve hallgatott, elhangzottak, az elnöklő lelkész, dr. Schmidt Károly Jenő esperes azt indítványozta, hogy a felügyelő beszédének jegyzőkönyvbe való iktatásával örökítse meg a gyűlés I. Ferenc József apostoli királyi felsége hálás emlékét, s egyúttal intézze IV. Károly, immár kormányzó királyunkhoz a következő táviratot: Az egész magyar nemzet millióival együtt mély gyászba borult a pozsonyi ág. hitv. evang. egyházközség is és megrendülve siratja az Istenben boldogult királyban egyházunk legfőbb felügyelőjét és atyai védőjét. Midőn mélységes gyászanak kifejezést ad, alattvalói hódolattal és tántoríthatatlan hűségének fogadalmával járul a legmagasabb trón színe elé. Hő imádsággal kéri az Egek Urát, hogy a trónon és a hazán isteni és atyai áldása nyugodjék.”¹⁷

A további indítványok között szerepel, hogy minden egyházi épületen gyászlobogó lengjen, illetve rögzítették a gyászistentiszteletek dátumait. A kiadványban természetesen minden ima és prédikációs-szöveg olvasható, valamint az iskolai ünnepély menete. A megemlékezés végén két költeményt szavaltak. Az egyik az alábbi, Wurm Károlyé.

A király halálára

Egy nagy fényes palotában
Novemberi éjszakában
Meggzúnt egy szív dobbanása
S millióknak nagy a gyásza,
Nagy a gyásza.

Zúgnak-búgnak a harangok...
Azt hirdetik tompa hangok...
Magyarország jó királyod
Övéihez sírba szállott
Sírba szállott.

Borulj gyászba, magyar nemzet,
Királyod nem felejtheted,
Mert ő mindig azt akarta,
Hogy virradjál jobb napokra,
Szebb napokra.

Félre minden zaj és lárma!
Békés csend volt kívánsága.
Békéért mond imádságot,
Mikor népe harcba szállott,
Harcba szállott.

Csapatái fent és délen
Küzdenek tovább a harctéren...
Legfőbb hadúr oda tér be,
Hol egyedül van most béke,
Áldott béke.

Zúgnak-búgnak a harangok...
Gyászt hirdetnek tompa
hangok...
Millióknak imádsága:
Haló porát Isten áldja!
Isten áldja!

¹⁷ N.N. 1916. 6-7.

A másik költeményt később az 1918 évi Képes Luther naptár¹⁸ is közölte. Szerzője Hamvas József lelkész, aki nem más, mint Hamvas Béla édesapja. A költemény persze, nem irodalmi remekmű, de a kor egyházi lapjainak szemléletébe tökéletesen beleillik. Ebből egy részlet:

Meghalt a király

Amerre csak magyar szívek dobognak,
Most búban élnek völgyek és hegyek,
A szemekben bús könnycseppek ragyognak,
Hollófekete zászlók lengenek.

Oly hirtelen jött, hogy nem várta senki,
Elment közülünk az öreg király.
A könny, a gyász mind ezt a hírt jelenti,
Mely szívből szívbe, messze száll.

Az Luther Naptárban a következő írás természetesen IV. Károly megkoronázása, utána szintén egy Hamvas-vers.

Koronázás

Elmúlnak nehéz gyászán
Új időknek fénye támadt.
Az alkonyat hajnállá lett
És örömré vált a bánat.

Ami elmúlt, meggyászoltuk,
Gyászos, ami semmivé lett.
Fölserdülve, új erővel
Tettre kél az erős élet.¹⁹

A további szakaszok idézésétől ezúttal is eltekintenek, hiszen mindkét verset csak a kor pillanatnyi hangulatának bemutatására

¹⁸ Az 1917-es Luther Naptár már megjelent a király halálakor, így értelemszerűen a halálhír csak a következő évben kerülhetett be. *Képes Luther Naptár* az 1918-ik közönséges évre, VII évf. p. 21.

¹⁹ *Képes Luther Naptár* az 1918-ik közönséges évre, VII. évf. p. 24-25.

idézttem. Az evangélikus irodalmat átlapozva, minden bizonnyal találunk kidolgozottabb műveket is, ám a korabeli sajtó ezek közlését tartotta fontosnak.

Végezetül még egy kiadványt szeretnék kiemelni. 1917-ben az egyháztörténész Payr Sándor tekint vissza az elhunyt uralkodóra, és Ferenc József és a protestánsok: adatok újabbkori egyháztörténetünkhöz címmel egy kis füzetben foglalja össze az elhunyt császár szerepét az evangélikus egyházban.

„Dicsőséges, jó királyunk halála alkalmából sokan megemlékeztek vallásos buzgalmáról és egyházpolitikájáról is. De alig esett szó a protestánsokhoz való személyes viszonyáról, pedig ez minket nagyon is érdekelhet.

Római kath. írók Pázmány Péter magasztalására – talán éppen budapesti szobrának felállításakor – azt is felemlítették, hogy Ferenc József valamikor állítólag legnagyobb csudálatát fejezte ki a magyar ellenreformáció eme hatalmas vezére iránt. Ezt az adatot Loesche G. bécsi theol. tanár is felemlíti. (Von der Duldung, XXXIV. 1). Nem tudom, ki kezkesedik érte, de még ha igaz volna is, ne feledjük, hogy a fiatal osztrák császár mondhatott olyant, amit az érett korú magyar király már alig helyeselt. Megengedjük, hogy megbámulta Pázmányban a fényes szellemi tehetségeket, a nagy akaraterőt, de nem hisszük, hogy a kíméletlen térítő is megnyerte volna tetszését. [...]

Erős hite és vallásos buzgalma a családi tradíció szerint erős kapcsolatokkal fűzte a római kath. egyházhoz. Ez a ragaszkodás azonban nem tette őt elfogulttá és igazságtalanná a protestánsok iránt. E részben elődei közül Miksa, II. József és II. Lipót már példát mutattak előtte és nagy kegyeletben álló dédanyjának, Mária Teréziának minden dolgát e részben alig helyeselte volna. A protestánsok érzékenységet bizonyára oly esettel sem bántotta volna soha, mint boldogult Ferenc Ferdinánd trónörökösünk, midőn Eichhorn festővel az új császári palota számára »A protestánsok forradalmi küldöttsége és II. Ferdinánd« című hármas nagy képet festtette meg, melyet azután a »Wartburg« című lap (1911. 11. sz.) festett történelmi hazugságnak volt kénytelen minősíteni»²⁰

– írja Payr a megboldogult uralkodóról.

²⁰ PAYR 1917. 3-4.

Továbbá megjegyzi, hogy I. Ferenc József már ifjúkorában is jelét adta a protestánsokkal szembeni szabadelvűségének. Ráadásul, „a múlt század [19. sz.] első felében sok baja volt a Habsburg-háznak a családba keveredett protestáns hercegnőkkel, akik mind igazi díszei voltak nemüknek s így az udvari és papi ármánykodás is tehetetlen volt velük szemben”,²¹ de Ferenc József és öccse, Miksa főherceg nagy tisztelője volt József nádor harmadik, evangélikus és nagyműveltségű feleségének, Mária Dorottyának, akinek társaságát gyakorta felkeresték.

Payr Sándor hasonló bevezető gondolatok után az evangélikus egyház és az uralkodó viszonyát, az egyház érdekében hozott törvényeket taglalja, ám írásomnak nem célja most ezeket bemutatni. Ami a protestánsokat érintő törvényeket illeti, az Evangélikus Óráló megemlékezésében szintén kitérnek néhányra, ám tényleg csak jelzésértékkel és a néhai uralkodó toleranciáját hangsúlyozva, ugyanakkor a cikkíró is megjegyzi, hogy a megemlékezés szempontjából most nem ezeket a dolgokat kívánják kiemelni. Tehát összességében elmondható, hogy bármely sajtótermék vagy emlékezőbeszéd, hosszabban vagy rövidebben, a jó és bölcs király elvesztése miatti bánatnak adott hangot.

IRODALOM

HUBATSCHEK, Carl

- 1914 *Légy bátor, derék, hű!* Imádságok evangélikus katonák számára, Corvina Kiadó, Pola.

N.N.

- 1916 *A Pozsonyi Ágost. Hitvallású Evangelikus Egyházközség gyászünnepe néhai I. Ferencz József apostoli királyi felség elhunytá alkalmából.* Az egyházközség kiadása, Pozsony.

PAYR Sándor

- 1917 *Ferenc József és a protestánsok.* Adatok újabkori egyháztörténetünkhöz. Piri és Székely Nyomdája, Sopron.

²¹ PAYR 1917. 5.

VERES Emese Gyöngyvér

2008 „*Mikor Oláhország háborút izene...*” A barcasági csángók
kálváriája. Barca Kiadó, Budapest.

VERES, EMESE GYÖNGYVÉR

EIN HILFSGUT VON 100 000 KRONEN

Zu der lutherischen Perspektionsgeschichte des rumänischen Einbruchs von 1916 und des Todes des Kaisers-Königs

Als Kaiser Franz Josef erfuhr, dass seine Landsleute aus Siebenbürgen flüchten mussten, sand er eine Summe von 100 000 Kronen als Hilfsgut. So hat auch Erzherzog Josef getan, der für den selben Zweck 20 000 Kronen zur Verfügung der Redaktion Az Est stellte. Nach der Kriegserklärung Rumäniens von 27.08.1916 und nach dem rumänischen Einbruch entstehende Flucht, die Mitarbeiter der Redaktion haben sich für die in Budapest eingetroffenen siebenbürgische Flüchtlinge angagiert, und mit allen möglichen Mitteln geholfen.

Die Einwohnern aus den Grenzkomitaten – so die ungarisch evangelischen aus dem Burzenland auch – waren noch auf den Fluchtweg, als Kaiser Franz Josef starb. Weil die einzige Zeitung, was in die sogenannte Tschangó Dörfern erschien, auf der flucht eingestellt worden musste, habe ich nachgeschaut wie zwei bedeutende evangelische Zeitungen mit dem Sterbefall des Kaisers umging. Die Nachrichten waren eher zurückhaltend, obwohl in der einzelnen Gemeinden grössere Trauerfeste gehalten worden waren. Es gaben auch einige Kleinschritte, aber wir können nicht behaupten, dass in allgemein die Reception des Todes des Kaisers in der evangelisch-lutherische Kirche geforscht wurde.

Pozsonyi evangélikus
aprónyomtatvány

A császári pár és a
koronaherceg a gyászmenetben

Ferenc József gyászmenete

A gyászoló Hungária